

jakše-indijski duhovi

vera vučkovački

Duhovi jakše' oba pola su drevni indegenozni kultovi i verovanja, delimično animističkog karaktera koji prate celokupnu versku istoriju indijskog naroga, a popularni su i danas. Bez obzira na ideo-lošku situaciju pojedinog kulturnog doba, ona su nalazila način i oblik da se plasiraju u novim verskim streljenjima, prikazujući se u novom ruhu i pod novim imenima.

Jakša je univerzalna figura indijske mitologije od najranijih vremena. Smatran je duhom, dobrim ili zlim, a ponekad sa obe svojstva. Lovačka plemena indijske protoistorije, čiji ostataka ima i danas u severoistočnim predelima Indije (Asam, Arunčal Pradeš i Mahja Pradeš), su verovala da oni obitavaju u divljim životinjama, a kod ostalih plemena vlada mišljenje da je drvo ili kamen njihovo stanište. Duhovi jakše, u nekim mitovima, su »representacija snaga tla, mineralnog blaga, plemenitih metala i dragulja«.

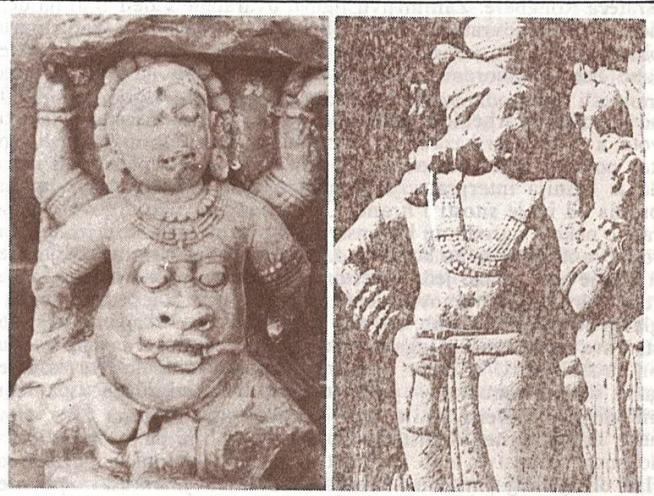
Obožavanje duhova, zmaja, drveća, snaga plodnosti i kiše bili su tipični kultovi domorodačkih plemena koja su verovala u personalna božanstva, duhove prirode koji obitavaju u kamenu, lekovitim i otrovnim biljkama, drveću, rekama, jezerima, planinama i životinjama. Iz kulta jakše nastao je i bogat svet demonologije, zlih duhova, prisutnih svugde i na svakom mestu. Ova božanstva, neka benigna, a druga demonskog karaktera, poznata su pod raznim lokalnim designacijama. Bhuti i preti su duhovi umrlih, a rakše duhovi zaštitnici sela i naselja. Reč rakša je derivacija glagola raksh, a znači čuvati, ili zaštićavati, te jasno indiciraju svoju originalnu funkciju. Termin bhuta bi u slobodnom prevodu značio »oni koji su nekad postojali, pa umrli, ali još uvek postoje«. Ovo jasno indicira da se radi o duhovima predaka. Preta je derivacija od pra-ita, »onaj koji je prošao«, označava takođe umrlog, ali ne pretka; tumači se kao »duh«, ili »sblast«. Kolektivna suština svih ovih duhova sadržana je u jakšama. Na kult duhova sadržana je u jakšama. Na kult duhova predaka tipa bhuta, naišli smo kod nehinduiziranog dela plemena Garo. Oni ne prave figure idola božanstava, jedino kime od drveta, a pretstavljuju figure umrlih predaka, koje modelišu prema sećanju na umrlog, i te figure drže u kući. Iako je pleme pretežno matrijarhalno, kime su oba pola.

Prva velika religija koja je jakšu uključila u svoj panteon, bio je budizam, a ubrzao za njim i dinizam. Rani budizam ih opisuje kao »crvenooke ljudoždere«. Gokale tvrdi da je jakša u ranom budizmu smatran duhom-čudotvorcem, a da je opisan kao genija-zaštitnik raznih profesija. Coomaraswami i Gokale smatraju da su postojale tri grupe kulta jakša tokom evolucije njihovih motiva u ideologiji i ikonografiji: 2) jakše oba pola kao božanstva različitih oblika praistorijskih verovanja, a da jakšini asociraju na boginju majku, svojom pozom, naglašenim, ili čak prenaglašenim ženstvenim oblicima, zatim onim što je okružuje (vegetacija, čupovi sa vodom, lotos i razni drugi simboli plodnosti). 2) Jakše i jakšine kao duhovi zaštitnici raznih zanata, kao: tkača, zlatara, klesara, lončara, glumaca, akrobata i svih umetnika. Zatim, kao zaštitnici trgovaca, karavana, putnika, dece, naselja, tvrdava i gradova. Pretpostavlja se da su bengalske boginje Sitala (boginja – zaštitica od variola) i Olabibi (boginja kolere) bile poreklo jakšine. Isto tako se pretpostavlja da su matrike, šezdeset četiri jogina, dakinie i još neka ženska božanstva, proporeklo jakšine. Međutim, na osnovu višestrašnih podataka, ikonografskih tipova simbola koji su vezani za matrike i jogine, nema izgleda logičnije da su sva ta božanstva poreklo boginje majke, pre nego jakšine. 3) Jakše kao mithune (ljubavnici) su jasna indikacija obožavanja reproduktivnih snaga prirode.

Suštinski kvalitet narodnih božanstava jakša čini osnovu kasnijim ikonografskim, ne samo budističke nego i hinduističke. U dinizmu jakšine se smatraju šasanadevatama, čiji bi se idejni smisao mogao posmatrati kao anđeli čuvari. Najdirektnija veza jakša sa hinduizmom je mitološki lik Kubere, boga obilja, vladara severnog regiona, što potvrđuje i njegov epitet »jakšaradža«, ili »jakšendra«. Pretpostavlja se da je Kubera bio značajan i popularan jakša, verovatno Purnabhadr, koji je bio bog mineralnih blaga, plemenitih metala i dragulja. I Ganeša, »vanbračni« sin boginje Parvati, je tip jakše, zbog svojih osnovnih karakteristika: praktične narodne mudrosti, slonovske glave i debelog trbuha. Verovatno da Ganeša nosi karakteristike moćnog duha jakše Manibhadre, o kome su se sačuvale mnoge legende u budističkim rukopisima. Jednu od tih legendi iznosi Gokale, navodeći mit o Šaktimati, iz dela Katha-Sarita-Sagara: »U našem gradu postoji hram moćnog

jakše Manibhadre. Njega su sagradili još naši preci. Ljudi u masama dolaze u ovaj hram, prilažu darove, da bi ih moćni duh blagoslovio. Najraniji opis jakše sa slonovom glavom može se naći u epu Mahabharati, a u umetnosti na jednom reljefu iz Amaravatija (II. vek n.e.). Kao Ganeša javlja se tek u doba vlasti dinastije Gupta (oko 400-te godine n.e.), na reljefima u Deogarhu i Bhumari.

Iz budističkih rukopisa Anguttara Nikaya (III – II vek n.e.), Mahaniddesa i Cullaniddesa (II vek pre n.e.), saznaje se da su primitivna verovanja, a naročito kultovi naga i duhova jakša, igrali značajnu ulogu u duhovnoj kulturi tog vremena. U svakom selu postojali su oltari i mali hramovi jakša, koje je narod obožavalo kao duhove zaštitnike i kao božanstva plodnosti i to u svojim primitivnim, plemenitskim koncepcijama. Samo vek kasnije, jakše su osvojile mitove, legende i religiju budizma, dinizma i brahmaizma. U imaginaciji naroda jakše i jakšine su zamisljane kao giganti, stabilnih oblika, a početkom nove ere počinju da se prikazuju teškim i velikim skulpturama, većinom od kamena. Ta rana ikonografska koncepcija nije se bitno menjala ni kasnije. Čak se može reći da su bile uzor skulpturama bogova i boginje velikih religija.

Dr. N. N. Bhattacharyya pominje da su najranije skulpture jakšina, rađeni prema tadašnjoj koncepciji ideologije femininog principa, jakšine Alakamanda i Sudaršina iz Bharhuta, kao i njihove budističke replike Sirimadevata i Chulakokadevata (I vek pre n.e.). Sudaršana stoji na makari (mitski krokodil), njena desna ruka je u poziciji opomene (tarajani-mudra), a leva pokazuje sveži cvet (katiasta). Alakamanda je bogato iskicena, jedna nogu joj se odmara na ispruženim rukama muške figure, odevene u lišće, koji u desnoj ruci drži neki predmet nejasnog oblika, verovatno simbol blaga (nidhi) boga obilja Kubere. Druga jakšina (Candra) stoji na makari sa licem konja, desnom rukom drži granu, čije deblo ulazi u njenu levu ruku. Culakoka (ili Ksudrakoka) i Mahakoka stoje bezmalo u istoj poziciji: prva stoji na vepru, dok druga nema vahanu (životinja na kojoj jaša). Zanimljiva je figura Salabhanike (žena koja obavlja ritual vegetacije), reljef na pilastru ograde iz Bodhgaje (verovatno III ili IV vek n.e.). U umetničkom pogledu figura jakšine iz Besnagar-a (sada u indijskom muzeju u Kalkuti) odaje izvanredan ritam figura linija, istančanog osećanja za komponovanje ljudske figure (pedeseta godina pre n.e.) premda se jakšina iz Didarganda smatra najsvršenijom figurom jakšine u celokupnoj indijskoj umetnosti. Ona je iz I veka nove ere.

Kult jakšina bio je veoma značajan i u dinizmu. Činili su se smatraju kao ženskog čuvara, ili pratioca nebeskih učitelja Tirthankara. Pored toga, one se smatraju i kao predvodnice dinističkih žena – vernika koje su stupale u kaluderski red. Činili su se prikazuju ukrasene polubožanskim atributima i raznim simbolima. Ali, svojim oblikom, one jasno govore da su ostaci drevne koncepcije boginje majke.

Zanimljiva je transformacija jakša kao dvarapala (čuvari dveri hrama ili svetišta). Dvarapale su najtipičniji primjeri koji pokazuju kako su stara božanstva preživela sve versko – ideo-oloske promene i bile uključene u ikonografiju velikih indijskih religija. Njihova je uloga da čuvaju svetišta, hramove i oltare velikih bogova: Budhe, Višnua, Šive ili Tirthankare od zlih duhova i neprijatelja bogova, asura. Veliki bogovi su ih »naoružali« svojim moćnim oružjima i amblemima. Mitološki, oni su vojska i policija bogova, dok u ideo-oloskom pogledu, i pored degradirane uloge, dvarapale predstavljaju esencijalnu supstancu božanskog sveta, celina koju svojim postojanjem zaokružuju. Ova neobična, morganska egzalacija je jedinstven indijski fenomen koji se može objasniti samo na jedan način: dvarapale su, kao izvorna, narodna božanstva, nepobediva aktualnost vekovnog iskustva, ali i emocija indijskih naroda,

što je ostalo da živi kroz mnogo vekova. Mnoga božanstva, ili avatari, kao i razni oblici najvećih boga, izgleda da su započeli svoje bitisanje kao dvarapale. U šivizmu to su bezbrojni oblici boga Šive, a u višnuzmu niz avatara (inkarnacija boga Višnua). Ovaj oblik transformacije omiljenih narodnih božanstava odgovarala su maštima naroda, a istovremeno se uklapala u filozofiju, te su, tokom vremena obožavani na isti način kao i veliki bogovi.

Dvarapale se javljaju i kao ženska Božanstva, isto kao i jakšine. Bogovi plemena indijskih džungli, prašuma i divljina, još uvek su razni oblici jakša. Ostatak tih božanstava naišli smo u brdima Džaintja, Garo i Khasi u Asamu i Meghalajji. (Pomenemo samo neke. Kod plemena Khasi, boginja države (plemenske vlasti) je Ka-blei-synshor. Prilikom glavnih festivala u njenu slavu žrtvuju se koze. Ceremonijom rukovodi vrat U-soh-blei, što znači: »onaj koji komunicira sa bogom«. Religija Khasi plemena bila je monoteistička. Obožavali su samo jednog boga U-blei-Nongthava (bog tvorac). Kasnije su postali animisti, obožavali su duhove predaka i prirode: bog-duh svetlosti i vrućine bio je Salgara, vatre Balva-Balgira, boginja kiše Dimdžare-Nonečire i tri sestre boginje prosperitetra, bogatstva i sreće: Durama Imbam, Koasi Minduri i Arateča Rongbare. Zanimljivu figuru dvarapale videli smo na desnom portalu dovratnika hrama boga Šive – lingi u Bodžupuru, blizu Bhopala. To je figura jakše, debela stomaka, na kome je isklesano lice sa otvorenim ustima. Meštanu figuru nazivaju Udaramukha i Varakodara-gana. Ideološko objašnjenje koje smo dobili od bhopaljskog arheologa glasilo je: »Glad je važan sastavni deo života, a ovde je prikazana na stomaku, personificirana ovim licem, kao posebna individualnost«. Objašnjenje je zanimljivo, ali mora da je kasnija interpretacija (prema našem mišljenju) sasvim suprotna od ideje sitosti i hrane. Ceo aranžman figure govori da se radi o nekom narodnom božanstvu, verovatno jakši koji je, kao narodno, antropomorfno božanstvo, bio darodavalac hrane. Objašnjenje koje nam je dao jedan meštanin je veoma karakteristično za narodno shvatjanje hramovnih božanstava: »On je bog prozdrljivosti i glavni je zaštitnik naših, seoskih zajmodavaca. Nikad mu nije došta i sve što božanski lingam i joni svojim blagoslovom proizvedu, on proždire«. U slučaju ovog neobičnog dvarapale Varakodare-gane, ili Udaramukhe – jakše je jasno da je uključen u panteon hinduizma, najverovatnije, kao »vojnike« (gana) boga Šive. Čim neko narodno, nehinduističko božanstvo dobije parafenalije ortodoksnog božanstva, ono automatski postaje kanonsko božanstvo, član oficijelnog panteona. Ovakav sadržaj koji ukrašava portale, sporednje zidove, pilastre i holove hramova, je i oblikovno i sadržajno najzanimljiviji i najatraktivniji deo hramovne umetnosti. Njihovo prisustvo u hramovima, i poređ ideološke zapostavljenosti za račun ortodoksnih bogova, znači protutežu kanonskim božanstvima, ne samo u slučaju kada se radi o rudimentarnim, sirovim ikonama i idolima po malim svetlištima šuma i sela, nego isto toliko i onim figurama koje su na bilo koji način, pod bilo kojim ikonografskim oblicima, ušli u velika svetilišta. Kao primer može da posluži hram Somešvara, čuveno mesto hodočašća u Guđžaratu. Ta figura boga Višnua u sedećem stazu, sa standardnim atributima, izgleda ascira na narodno božanstvo. Zatim, figure boga Višnua i boginje Lakšmi u hramu u Hampiju, svojim oblikom upućuju na heterodoksnu uticaj. Možda najtipičniji jakša je Višnuova inkarnacija u obliku patuljka (Vamanavatara). Jednu retko tipičnu jakšinsku figuru boga Višnua, tzv. Trivikrama (tri koraka) videli smo u niši hrama Setganga (novijeg datuma) u Madhja Pradešu. Svoju supremaciju figura Višnua – jakše izražava se četiri glave boga Brahma koje, ovaj četvoruki Višnu drži u prednjoj desnoj ruci. Ispod njegove desne, uzdignute, masivne noge stoje par jakša – dvarapala. Ceo aranžman scene je slika koncepcata ortodoksnog simbolizma.

Indijska umetnost je bogata prikazima zoomorfnih božanstava, od kojih je najveći deo regrutovan iz arsenala narodne mitologije nevedskog porekla, delimično vezanih sa kultom plodnosti, animizmom, ili fetišizmom. Izvestan deo tih božanstava su bogovičvari, ili zaštitnici. Prema značaju, na čelu zoomorfnih božanstava stoji Ganesha, personifikacija mudrosti naroda. Ganesha, bivši jakša, je najomiljenije narodno božanstvo, a retko je selo u kome se ne nalazi bar mali oltar sa idolom slonovske glave, obojen jarko crvenom bojom, koja najdirektnije simbolizira fenomen kulta plodnosti.

Iz svega jasno proizilazi da su duhovi igrali prilično značajnu ulogu, ne samo u verovanju naroda, već i u velikim religijama.

- 1) Najiscrpni studije o jakšama dao je A. K. Coomaraswamy u delu: »Yaksas«, vol. I II, izdanje Munshiram Manoharlal, Delhi 1971
- 2) H. Zimmer, »Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation«, New York 1946.
- 3) Coomaraswamy, »Yakshas«, Smithsonian Miscellaneous Collection, vol. 80, Washington 1928 – 1931.
- 4) A. K. Coomaraswamy, »Yaksas«, vol. I
- 5) The Mithuna in Early Buddhist Art, sveska 13, 1976
- 6) Prema R. Katičiću: »Stara indijska književnost, rukopis je Kathasaritsagara, a delo je Samadeve iz XI veka n. e. str. 306
- 7) Dr. N. N. Bhattacharya, »Indian Mother Goddess« II izdanje New Delhi 1977. str. 154 – 155
- 8) Benerjee, J. N., »Development of Hindu Iconography«, Calcutta 1956.
- 9) Hargreaves, H., »Handbook of Sculpture in Peshawar Museum«, Calcutta 1930

mekomudi dulič i njegovih sedmoro djece

(otrcani konkursni rad zakasnio na konkurs za novele m. m.)

atila balaž

Kao i svaki čovjek, i Ferenc Dulič se budi ujutru: meškoljeći se, polako se povrati u vrijeme i prostor jave, napipava suprugino narušeno mjesto pored sebe, zatim, nastavljući tapkanje, pruža ruku pod krevet, izvlači šolju za ispljavke i prevrnuvši se na bok, hrakne u nju talog jučerašnjeg duvana, na što žena, uz popratni nervozni zvezket, odgovara: *budi se Mekomudi Dulič!* Koliko je već puta čula to grcanje kako se uvijek bučno isciđedava i prepadno praskajući kotrlja niz ledene kamene pločice kuhinje, kako će ubrizgava u njeno još pospano meso, izazivajući u njemu mučni osjećaj nepodnošljivosti. Tako je neizdrživo to graktanje, krkljanje i dlakavo-glasno gušenje što Mekomudi plemenski poglavica proizvodi tamo unutra, kao njeno noćno šuljanje u krevet, kao odbojni dodir ledenih kocaka kuhinje, kao njeno, u sasvim drugom smislu, provokativno disanje. Tada bi ga najradije tako šutnula, da se i sama prestravi od te pomisi; iščupanim kockama bi ga mlatila po potiljku i slabinama, pod iščupane kocke bi sakrila beživotno, ukrićeno tijelo. Prisilbi bi ga da proguta kocke sa čašom vode. Ranijih godina se već zaklela da mu neće donositi kafu u krevet. Zaklela se – te je i ne nosi ovom čovjeku koji upravo u grču povrati, blijuje svoj žuti, jutarnji šlajm u šolju, podrhtavajući grli svoju akustičnu pljuvačnicu, mikrofon, megafon. Kao radio pojačan do krajnjih granica izdržljivosti; kao avan ili kao činele. Da, baš kao činele, jer one su takode od bakra, slično Duličevom posudi za hrakotine; pljuvačnici koju je Dulič sam načinio na strugu. Kad se u društvu dokaču tog, Mekomudi je ponosan: veliki je on stručnjak na karuselu, ali pokazao se i na univerzalcu, na kopirnom strugu, pa čak i na revolveru – lani je osvojio drugu »nagradu« na takmičenju metalostrugara. Diplomu je dao uramiti: visi nad njegovim krevetom u tankom, sjajnom okviru. Pretvara se kao da ne zna da je tam, međutim, stvari ne stoje tako: ponekad potajno stane pred pohvalnicom, razneži se, omekša, i očiju punih suza, polako, gotovo uplašeno, ljubomorno prevuče prstom po glatkom staklu. Izvuče kožne papuče ispod kreveta, promišljeno uvuće noge u njih i odgega do kuhinje gdje veselo potašpa ženu po tvrdim ledima. U kupatilu se istušira, okončavši ceremoniju kupanja hladnim tušem: uživa u pljuštanju vode, u dodiru frotirnog peškira.

Iz jutra u jutro ovdje se nanovo naslađuje zasljepljujućom bjezinom, savršenom oblinom predmeta, kade i umivaonika po čemu je i stvorio svoje remek-djelo u jednom razigrano-zanosnom trenutku svog duha, u pauzi između dva veća posla. Kao da je juče bilo, sjeća se začuđenih lica svojih drugova;

– Mekomudi je opet nešto smislio!

Dulič ugleda zglobni autobus: oko dvjesta metara ga razdvaja od njega, plavi prevoznik GSP-a čeka pred crvenim svjetlom da uskoro skrene na glavni put, da stane i otvori svoja vrata još uvijek pospanim ljudima koji čekaju na stanicu. Na to Dulič natuče beretku na glavu i pripivši džepove kaputa uz tijelo, opruži korak nesrazmerno kratkim nogama – nehotice izmamiši osmijeh natiurenim prolaznicima. Nenamjerno unosi malo vredrine u njihovu jutarnju mehaničku žurbu, učinivši da zaborave na toplu postelju ostavljenu kod kuće, na već ishladnjele rajeve naboranih jorgana koji se, u odsustvu njihovih tijela, neće izravnati, na mekoću jastuka, na baršunasti pepeo posudu pod krevetom: jer postoje primativna korita za stoku sklepana od drveta, glatki, hladni porculani sa secesivnim šarama, sa vijugavim girlandama, sa odvodnim cijevima koje služe u zdravstvene svrhe, sa poklopциma koji se dobro zatvaraju, sa sistemima za ispiranje, ali njegov je unikat – jedinstven izuzetak u svojoj vrsti, gotovo puritanski uprošćena, preobražena forma; napredak, kao vazdušasti, gotovo aerodinamični Brancius, ne Brancius, već Brankuševi kipovi oslobođeni svake suvišne nacrane šare. Panterskim skokom se bacu na stepenice uhvativši se za vertikalnu hvataljku, tražeći širokim ramenima neki oslonac. Autobus je već u pokretu kada se uspijeva ugurati tako da se tresnuvši zalupe vrata pritisnuta na njegov bok. Držeći se još uvijek jednom rukom, popravlja kapu i vadi pomalo izgužvanu pretplatnu kartu: *uh, bilo je gusto!* Proguravši se malo i promijenivši težiste, stavlja duguljasti karton u otvor automata, ali mašina neće da ga primi. *Davo neka nosi ovu krntiju!*